

Географічна компетентність та глобальні виклики сучасності

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2023.3.2-6/13>

Пилип'як М. І., Гринюк О. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, oleg.gryniuk@knu.ua

Надійшла до редакційної колегії 19.11.2023.

Прийнята: 28.11.2023

Анотація. Географічна освіта є важливою частиною сьогодення, а для того аби вона була якісною потрібно опанувувати ряд компетентностей. Особливо це актуально в

теперішній час, коли світ зіткнувся з безліччю глобальних викликів. Географічна компетентність відіграє важливу роль у формуванні освіченої, глобально зорієнтованої особистості, здатної розуміти й реагувати на складні виклики, що виникають у сучасному світі. Опанувавши географічні компетентності учні та дорослі не лише матимуть знання з цієї галузі, але й зможуть самостійно аналізувати світові проблеми з географічної точки зору. У роботі проаналізовано походження та поняття загального терміну «компетентність», а також розкрито сутність поняття «географічна компетентність». Особливу увагу у роботі приділено формуванню в учнів цих компетентностей на уроках географії, а також показано, яку роль географічна компетентність відіграє у розумінні глобальних викликів на конкретних прикладах.

Ключові слова. Компетентність, географічна компетентність, глобальні виклики.

Geographical competence and global challenges of our time

Pylypiak M. I., Gryniuk O. Yu.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, oleg.gryniuk@knu.ua

Annotation. Geographical education is an important part of the present, and in order for it to be qualitative, it is necessary to master a number of competencies. This is especially true now, when the world is faced with many global challenges. Geographical competence plays an important role in the formation of an educated, globally oriented personality capable of understanding and responding to complex challenges that arise in the modern world. Having mastered geographical competencies, students and adults will not only have knowledge of this field, but will also be able to independently analyze world problems from a geographical point of view. The work analyzes the origin and concept of the general term "competence," and reveals the essence of the concept of "geographical competence." Particular attention in the work is paid to the formation of these competencies in students in geography lessons, and it is shown what role geographical competence plays in understanding global challenges on specific examples.

Keywords. Competence, geographical competence, global challenges.

Вступ. В умовах стрімких і складних змін у сучасному світі проблема географічної компетентності стає важливим аспектом розвитку освітнього простору.

Людство живе у час зростання соціальних негараздів, бідності, безробіття та погіршенні матеріальних умов, негативних кліматичних змін, забруднень водних об'єктів, посух, неконтрольованої вирубки лісових масивів, зникнення біорізноманіття, нестачі прісної

води та опустелення територій. Розуміння цих глобальних викликів та знаходження шляхів для їх вирішення стає серйозною проблемою для суспільства.

Актуальність проблеми географічної компетентності підкреслена не тільки сучасними змінами у глобальному середовищі, але й реформами в системі освіти. Останнім часом в Україні актуальним стало питання стану географічної освіти, зокрема в контексті національного мультипредметного тесту, який вперше було запроваджено у 2022 році як альтернативу ЗНО на час повномасштабної війни. Два роки поспіль географія була відсутня, що безпосередньо внесло свої корективи у географічну освіту. Адже, географічна неосвіченість та некомпетентність населення, може призвести до ще гірших наслідків, тому ці два аспекти є ключовими для збереження навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку людства.

Метою даної статті є показати важливість вивчення географії в закладах середньої освіти.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження проведено на основі загальнонаукових методів аналізу та синтезу інформації. В основі статті покладено вивчення інформації щодо географічної компетентності та глобальних викликів сучасності, аналіз поняття компетентності, географічної компетентності та її формування, а також як дана компетентність сприяє розумінню глобальних світових викликів сучасності.

В процесі дослідження проаналізовано Державний стандарт базової і повної середньої освіти, дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), а також роботи авторів: Сергія Морозова, Людмили Шинкаренко, Овчарук Оксани, Світлани Науменко, Любові Вішнікіної, Олега Топузова, Тетяни Назаренко, Діброви Івана, Юрченко Святослава.

Результати та їх аналіз. У словнику іншомовних слів укладеному Сергієм Морозовим та Людмилою Шкарапутою зазначається, що компетентність походить від лат. *competens* (*competentis*) – належний, відповідний та означає поінформованість, обізнаність, авторитетність (Морозов, Шкарапута, 2000).

Овчарук Оксана у праці «Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти: Стратегія реформування освіти в Україні» зазначає, що компетентність є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів, а сучасна освіта безпосередньо пов'язується з успішним формуванням у молоді умінь самостійно вчитися, критично мислити, користуватися комп'ютером, оволодівати іноземними мовами, прагнути до самопізнання та самореалізації в різних видах діяльності, опановувати практичні вміння та навички. Саме компетентності, на думку багатьох експертів, є тими індикаторами, які дають можливість визначити готовність учня до життя, його подальшого розвитку й активної участі в житті суспільства (Овчарук, 2003).

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти подано визначення компетентності, як набутої у процесі навчання інтегрованої здатності учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Існує схоже поняття «компетенція», яке не варто плутати з поняттям «компетентність».

Компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини.

До сутнісних характеристик компетентності належать:

- ефективне використання здібностей, що дозволяє плідно здійснювати навчальну діяльність згідно встановленим вимогам;
- володіння знаннями, вміннями й досвідом, необхідними для виконання самостійної пізнавальної діяльності;
- розвинена співпраця з іншими учнями у навчальному процесі;
- інтегроване поєднання знань, здібностей та установок, оптимальних для виконання навчальної діяльності в освітньому середовищі;

- здатність робити що-небудь ефективно в широкому форматі контекстів з високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки, швидкою, гнучкою й адаптивною реакцією на динаміку обставин і середовища.

У процесі навчання також виділяють такий термін як «ключові компетентності» під яким розуміють спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів.

В Державному стандарті укладено перелік ключових компетентностей до яких належать:

- уміння вчитися;
- спілкування державною, рідною та іноземними мовами;
- математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки;
- інформаційно-комунікаційна;
- соціальна;
- громадянська;
- загальнокультурна;
- підприємницька;
- здоров'язбережувальна.

Окрім основних виділяють предметні або галузеві компетентності. Під цим поняттям розуміють ті компетентності, які безпосередньо стосуються змісту освітнього предмета чи галузі і для їх опису використовуються ключові поняття («уміє і застосовує», «знає і розуміє» і т.д.).

До них відноситься комунікативна, літературна, мистецька, міжпредметна естетична, природничо-наукова і математична, проектно-технологічна та інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична і здоров'язбережувальна компетентності.

Сьогодні предмет географія належить до освітньої галузі «Природознавство», метою якої є формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової та відповідних предметних компетентностей як обов'язкової складової загальної культури особистості та розвитку її творчого потенціалу.

Загальний науково-природничий компонент створює в учнів підґрунтя для формування цілісного уявлення про природу та місце людини у ній, готує їх до вивчення окремих предметів і сприяє формуванню ціннісних орієнтацій та доцільної поведінки в природному середовищі в різних сферах їхнього життя.

Географічний компонент націлений на вивчення та засвоєння учнями знань про природну та соціальну складову географічної оболонки Землі, а також сформувати в учнів комплексні, просторові, соціально орієнтовані знання про планету Земля у результаті застосування різних підходів, а саме краєзнавчого, регіонального і планетарного та усвідомлення цілісного географічного образу своєї країни.

Не менш важливим є екологічний компонент, який спрямовується на формування в учнів екологічної свідомості та дотримання правил екологічно-безпечної поведінки в навколишньому природному середовищі.

Світлана Науменко, за результатами анкетування вчителів, зазначає про те, що географічна компетентність є однією з освітніх предметних компетентностей, яка формується на уроках географії і являє собою використання географічної інформації та географічних знань, умінь і навичок у практичній діяльності і в повсякденному житті (Науменко, 2013).

Любов Вішнікіна та Олег Топузов у статті «Структура предметної географічної компетентності учнів (Рекомендації для вчителів географії)» розглядають предметну географічну компетентність, як цілісну систему. За допомогою аналізу та узагальнення понять «предметна компетентність» автори виділили певні компоненти предметної географічної компетентності:

- змістовий компонент, до якого належать теоретичні та емпіричні географічні знання, які повинні бути сформованими в учня;

- операційний компонент – вміння та навички сформовані в процесі вивчення географії;

- прикладний компонент – досвід застосування географічних вмінь, навичок та знань, що є спрямовані на вирішення теоретичних і прикладних життєво-значущих завдань й розв'язання проблем на продуктивному та творчому рівні;

- емоційно-ціннісний компонент - емоційно-ціннісні установки, ставлення, ціннісно-визначальні поглядами і переконання щодо довкілля й людської діяльності у ньому;

- світоглядний компонент - полягає у науковому географічному баченні довкілля на підґрунті географічної картини світу (Вішнікіна, Топузов, 2017).

Під час уроку вчитель географії формує в учнів ключові компетентності в галузі природничих наук, техніки та технологій, а також екологічну компетентність, тоді як інші вже набуті, лише розвиває.

Пріоритетною метою вивчення географії в основній школі є формування у школярів географічної картини світу. Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому існує людина. Шкільна географічна освіта спрямована на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню та розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних та екологічних подіях, що відбуваються у державі та світі.

У статті «Формування в учнів екологічної компетентності на уроках географії» Тетяна Назаренко відмічає, що вивчення шкільної географії через навколишнє середовище стає провідною умовою реалізації екологічних знань населення. Засадою ЕЕ (англомовний термін *environmental education*) є екологопедагогіка, що існує як частина гуманістичної педагогіки, заснованої на культурних, етнічних, психологічних та інших аспектах стосунків людини з природою. Екологопедагогіка ставить своїм завданням розробку та реалізацію таких освітніх програм, що засновані на розумінні закономірностей змін екологічної свідомості людини, яка здатна міняти і коригувати цю свідомість з метою досягнення відповідних змін у власній поведінці та способі життя стосовно навколишнього середовища. (Назаренко, 2017)

Вішнікіна Любов та Діброва Іван у своїй статті «Компетентнісно-орієнтовані завдання з географії» пропонують один із способів формування географічної компетентності в учнів через застосування компетентнісно - орієнтованих завдань на уроках географії.

Компетентнісно – орієнтовані завдання з географії спрямовані на виконання стандартних і/або нестандартних завдань, що передбачають знаходження виконавцем способу вирішення з обов'язковим використанням географічних знань, умінь та сформованих раніше науково-ціннісних установок.

Такі завдання відрізняються від традиційних певними ознаками:

1) обов'язкова вмотивованість виконання завдання та акцентування на значущості результату, який потрібно отримати;

2) умови завдання мають бути сформульовані як сюжет, ситуація чи проблема, задля вирішення яких необхідно застосовувати географічні знання, на які немає прямої вказівки у тексті завдання;

3) географічна інформація у завданнях може бути представлена у різній формі (текст, малюнки, таблиці, схеми, діаграми, карти тощо);

4) в умовах завдання можуть бути зайві відомості чи такі, які призводять до певного протиріччя, що визначає потребу ретельно аналізувати зміст завдання;

5) прямо чи приховано вказується на сферу застосування результатів вирішення завдання.

Застосування таких завдань дозволяє вчителям і викладачам географії досягати кількох дидактичних цілей одночасно: по-перше, виявляти рівень сформованості та розвитку

предметної географічної компетентності школярів та студентів; по-друге, оцінювати їхню спроможність самостійно здобувати знання та обирати способи діяльності; по-третє, формувати інтерес до географії та досвід творчої діяльності у процесі її вивчення (Вішнікіна, Діброва, 2015).

Щодо особливостей формування ключових компетентностей у процесі навчання географії Любов Вішнікіна та Олег Топузов зазначають, що вони ґрунтуються, по-перше, на концептуальних засадах шкільної географічної освіти; по-друге, на основних видах діяльності учнів, необхідних для формування їхнього географічно-орієнтованого світогляду, оволодіння соціальним досвідом і набуття вмінь, навичок та установок практичної діяльності в сучасному суспільстві. Рівень сформованості ключових компетентностей визначається ступенем оволодіння учнями основними видами діяльності, необхідними для формування соціального досвіду і набуття вмінь та навичок практичної діяльності в сучасному суспільстві (Вішнікіна, Топузов, 2017).

Юрченко Святослав стверджує, що сьогодні саме навчальні підручники повинні стати для молодих людей чітким орієнтиром в світі знань. Змістовний матеріал підручників потрібно будувати таким чином, щоб після його вивчення школярі отримали початкові системні уявлення щодо ключових питань географії, вміли розрізняти географічні процеси і явища, розуміли взаємозв'язки між ними, давали оцінку змінам, що відбуваються не тільки в їхньому населеному пункті, а й в Україні та у світі в цілому. (Юрченко, 2020)

Оскільки в сучасному світі людство стикається що раз з більшою кількістю глобальних викликів, значення географічної компетентності набуває все більшого значення для їх розуміння та шляхів вирішення. Розглянемо більш детально деякі з них.

Одним із найактуальніших глобальних викликів є зміна клімату. Географічна компетентність допомагає зрозуміти, як впливають на зміну клімату ряд антропогенних (спричинених людиною) та географічних чинників такі, як біотичні процеси, коливання сонячної радіації, тектоніка плит та виверження вулканів, океанічні течії, основні кліматичні події такі як Ель-Ніньйо (Феномен Ель-Ніньйо полягає в різкому підвищенні температури (на 5-9 °C) поверхневого шару води на сході Тихого океану (у тропічній і центральній частинах) на площі близько 10 мільйонів км²), індійський мусон.

Не менш важливою є ця компетентність при аналізі несприятливих кліматичних явищ, таких як засухи, бурі, урагани, повені тощо. Географічне розташування регіонів впливає на їхню схильність до цих подій. Наприклад, регіони, розташовані в сухих пустелях схильні до засух, тоді як регіони внизу річки – до повеней.

Вивчення географії допомагає виявити райони, найуразливіші до наслідків цих змін та несприятливих погодних явищ, таких як повені, посухи та тропічні шторми. Знання географії важливе для розроблення стратегій адаптації до зміни клімату і зниження його впливу на людину і навколишнє середовище.

Розподіл ресурсів – ще одна важлива глобальна проблема. Географія допомагає зрозуміти, як географічне положення впливає на доступ до природних ресурсів, таких як енергія, вода, продовольство і корисні копалини.

Явним прикладом цьому може стати недостача продовольчих продуктів. На жаль, голод в світі зростає, за даними ФАО, в 2022 році осіб, що страждають від голоду було на 122 мільйонів більше, ніж у 2019 (до пандемії COVID-19) та становить 735 млн осіб. Це як все населення Європи.

Володіючи географічними компетентностями учень/дорослий зможе аналізувати економічні та соціальні наслідки розподілу ресурсів, адже ресурси можуть бути джерелом як багатства і розвитку для певних регіонів, так і створювати конфлікти та нерівність.

Ще однією не менш важливою глобальною проблемою є міграція населення. Географія допомагає зрозуміти причини та наслідки міграції, а також визначити тенденції в розподілі населення в різних регіонах світу. Географічні знання допомагають визначити фактори, які

спонукають людей до міграції. Розуміння цих аспектів міграції дозволяє розвивати та планувати ефективну політику щодо міграції. Наприклад, географія допомагає визначити, як природні умови, геополітичні конфлікти чи екологічна криза впливають на рішення людей про міграцію, також вона допомагає спрогнозувати, які регіони є найбільш вразливими до таких факторів.

Окрім, цього знання з цього предмету дають можливість зрозуміти, як міграція населення призводить до змін у демографічній структурі, економіці, культурі та політиці різних регіонів світу.

Висновки. Географія грає важливу роль у розумінні проблеми з якою стикається більшість населення – бідністю, оскільки вона тісно пов'язана з географічними аспектами, а також має регіональні та просторові виміри.

Географічні знання дозволяють визначати причини виникнення бідності та аналізувати регіони з найвищим рівнем цього явища із пошуком факторів, які могли спричинити його. Окрім цього зрозуміти, які регіони потребують значної підтримки та уваги, а також дозволяє розробити програми для поліпшення рівня життя та шляхів зменшення бідності в цих регіонах.

Географічні дослідження допомагають виявити зони дефіциту ресурсів і розробляють стратегії ефективнішого їх використання та розподілу.

Не менш важливою дана компетентність є при аналізі та дослідженні проблеми зміни клімату, яка є однією з найактуальніших в сьогоденні.

Тому на уроках географії потрібно сприяти активному формуванню географічної компетентності, надаючи учням можливість осмислення та застосування набутих знань у реальних ситуаціях. Крім того, важливо акцентувати увагу учнів на розумінні глобальних проблем, поширенні їхнього впливу на різні регіони світу, а також причин, що спричинили її. Це безпосередньо дає учням змогу аналізувати глобальні проблеми з географічної точки зору.

Отже, географічна компетентність залишається актуальною та ключовою в умовах глобальних змін і дає людині можливість зрозуміти складні географічні аспекти сучасного світу та сприяє розвитку глобальної свідомості. Вона необхідна як освіченим громадянам, так і науковцям, які вивчають глобальні проблеми, і відіграє важливу роль в ухваленні обґрунтованих рішень стосовно глобальних викликів і можливостей.

Список використаних джерел

- Dictionary of foreign words/Structure: S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. - K.: Sciences, opinion, 2000. - 680 p. - (Dictionaries of Ukraine) (in Ukrainian).
- Food security indicators and latest updates and progress towards ending hunger and ensuring food security. Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: <https://www.fao.org/3/cc3017en/online/state-food-security-and-nutrition-2023/food-security-nutrition-indicators.html> (in English).
- Geography curriculum. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi> (in Ukrainian).
- Materials of the jubilee All-Ukrainian (correspondence) scientific and practical conference "Pedagogical Innovations in the Educational Space of a Higher Education Institution," dedicated to the 100th anniversary of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (March 20, 2020) ./Author: Yurchenko S. Formation of geographical competence of schoolchildren through the prism of the content component of geography textbooks for SZO of Ukraine (2008-2017). P. 33-35 (in Ukrainian).
- Naumenko S.A. Technologies for assessing the geographical competence of primary and high school students (results of questioning teachers)/S.O. Naumenko//Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies. – 2013. – № 5 (31). - S. 153-162 (in Ukrainian).
- Nazarenko, T. (2017). FORMATION IN STUDENTS OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN GEOGRAPHY LESSONS. Ukrainian Pedagogical Journal, (1), 59-65. Retrieved from: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/518> (in Ukrainian).

On approval of the State standard of basic and complete general secondary education. Official webportal of the Parliament of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#n9> (in Ukrainian).

Ovcharuk O.V. Competence as a key to updating the content of education: Strategy for reforming education in Ukraine (Recommendations on educational policy). Kyiv: 2003. № 1. 13-43 p. (in Ukrainian).

Vishnikina L.P. Competence-oriented tasks in geography/L.P. Vishnikina, I.A. Dibrova//Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (32), Issue: 63. Budapest, 2015. - С.10-14 (0.4 dr. a.) (in Ukrainian).

Vishnikina L.P. Structure of subject geographical competence of students (recommendations for geography teachers)/L.P. Vishnikina, O.M. Topuzov//Ukrainian professional education - Ukrainian professional education: scientific journal/Poltav. national ped. unt named after V.G. Korolenko. - Poltava, 2017. Vol. 1. - P. 103-112 (in Ukrainian).